

Lasten tietokirjojen sietämätön keveys

Laura Ertimo ja Mari Ahokoivu: *Ihme ilmat! Miksi ilmasto muuttuu*. Into 2019. Mikko Pelttari ja Jenna Kunnas: *Näkymätön myrsky*. Otava 2019.

Tutkimustuloksia kansanomaistettaessa oman kohderyhmän sä muodostavat lapset. On erinomaista, että ilmastonmuutos on otettu aihealueeksi myös lapsille tarkoitetuissa tietokirjoissa. Tiedon tulisi kuitenkin välittyä lapselle sekä oikeassa muodossa että siinä määrin ”kepeästi”, ettei se aiheuta ahdistusta. Asiatiedon vieminen todellisuuden ja mielikuvitusmaailman välitilaan saattaa vaikeuttaa ymmärtämistä. Aikuisen kirjoittajan, ehkä omasta mie-

lestään hauskat ilmaiset ja sananvalinnat, voivat haitata asian ymmärtämistä, ja pahimmassa tapauksessa johtaa kielellisesti vasta kehityksessä olevan pienen ihmisen ymmärryksen harhaiseen suuntaan.

Lasten tietokirjoista ei voi kirjoittaa kritiikkejä tukeutumatta myös lapsilukijoihin. Tähän vaikeaan tehtävään sain apua kirjojen kohderyhmäläisiin kuuluilta lapsenlapsiltani (Toivo 10 v ja Katri 7 v). Lasten tietokirjoja kirjoittavienkin tulisi asemoida itsensä kohderyhmän asemaan ja käyttää lapsia ateljeekritikkoina jo tietoineistoa muokatessaan, kuten Taina Kaivola ja Markku Löytönen pohdiskelevat artikkelissaan ”Lasten ja nuorten tietokirjojen esitystapa” kokoomateoksessa *Hyvä kirja* (Suomen Tietokirjailijät 2006). ”Lapset auttavat aikuisia näkemään asiat uudessa valossa”, otsikoi Päivi Heikkilä-Halttunen lastentietokirjoja esittelevässä artikkelissaan (*Helsingin Sanomat* 23.10.2019). Oikeasisältöisten lasten tietokirjojen tärkeyteen on sittemmin palattu otsikolla ”Lapset eivät pelkää tietoa” toimittaja Harri Röpötin koosteessa (*Helsingin Sanomat* 2.3.2021). Tiedollinen valistus onkin aloitettava varhaisessa vaiheessa, jolloin voidaan käyttää hyväksi lapsen uteliaisuutta ja omaksuskiskykyä.

Kuitenkin on lasta aliarvioivaa, jos ”uusi valo” sotkee faktaa fantasiaan. Heikkilä-Halttusen artikkeli hehkuttaa Laura Ertimon ja Mari Ahokoivun kirjan *Ihme ilmat!* tiivistävän tuhtia faktaa helposti omaksuttavaan muotoon. Vaan mitenköhän lapsi kirjan ymmärtää? Onko tarinassa välttämätöntä mennä hyvän ilmastokeijun ja pahan fossiilimenninkäisen hahmoin? Ingressiksi tarjottu sarjakuva on kekseliäs ja muodostaa lupaan alun. Siinä aikuinen ihminen väistää velvollisuutensa – ehkäpä osaamattomuuttaan – vastata alakouluikäisen tyttärensä asiallisiin kysymyksiin ilmastonmuutoksesta. Tyttö havaitsee äidin vieraantuneen todellisuudesta ja tukeu-

tuu luokkatoveriinsa. Poika ja tyttö päättävät muodostaa oman selvitelyryhmänsä. Retki tiedonetsintään ja lopulta myös tietoon pohjautuvaan vaikuttamiseen käynnistyy.

Tiedon omaksumista sekä aikuisten että lasten tietokirjoissa edistää oikea ja luotettavasti käytetty terminologia. Kirjassa tiedollinen anti käynnistyykin lupaavasti antaessaan oikeat käsitteisällöt termeille sää ja ilmasto. Nehän ovat todella eri asioita. Hyvän alun jälkeen kuitenkin langetaan kielelliseen ilotteluun ja epätasomallisten synonyymien viljelyyn.

Aikuisen lukijan mielestä ehkä sukkelat kielikuvat ovatkin lapsen omaamalla tiedon tasolla vaikeasti ymmärrettäviä. Miten esimerkiksi paikallisen ilmaston olosuhteet muodostavat sääilmiöille leikkikehän (s. 4)? Ilmakehän kerrotaan olevan kaasuseos, jossa on hilluvia aineita (s. 9). Ilmakehän koostumuksen havainnollistamista akvaariona, jossa on sekä pohjakasvillisuutta että seoksessa uiskenkentelevia kaloja, ei voida parhaalla tahdollakaan pitää hyvänä. Nuoret kriitikkollegani havahtivat kysymään, eikö terraario olisi ollut parempi valinta? Kustannustoimittaja oli tässä kohdin tainnut torkahtaa!

Läntisen pallonpuoliskon ilmasto- ja kasvillisuusvyöhykkeet sekä merivirrat hahmotellaan havainnollisesti. Ne muodostavat fyysikaalis-biologisen taustan kaikille maapallon elintoiminnoille. Sitä vastoin sanonta ”maapallon mielenliikkeet” inhimillistä ilmiötä vaikeasti ymmärrettävään ja vääriin maailmankuvaan (s. 6). Maapallohan ei ole ajatteleva ihminen, jonka häilyvää mieltä tässä kuvattaisiin. Hiilinielun käsitteisältö on jäänyt määrittelemättä (s. 14). Hiiltä nielevästä kasvillisuudesta puhuminen antaa joka tapauksessa täysin väärän mielikuvan yhteyttämisprosessissa tapahtuvasta hiilensidonnasta.

Termejä sää ja keli näytetään käytettävän vakiintuneen käytännön vastaisesti samaa tarkoittavi-

na. *Kielitoimiston sanakirja* (2007) selittääkin yksiselitteisesti termin keli säästä riippuvaksi tien tai maaston kulkukelpoisuudeksi.

Maapallon kaasuvaippaa kuvattaessa puhutaan pallon läpimitan tai ympärysmitan sijasta leveydestä (s. 8), jollainen käsite ei geometriaan taivu. Uhkakuva jäätiköiden sulamisvesien hukuttamasta rantaviivasta (s. 16) täytynee luettaessa laajentaa koskemaan myös välittömästi viivan yläpuolella olevia alavia ranta-alueita. Vedenpinnan tasoa seurailevan viivan hukuttaminen ei vielä olisi katastrofaalista.

Paikoin aikuisen lukijan yleisivistys ei riitä kääntämään väliotsikoita yleiskielelle: mitä mahdollaan maapallon mittakaavassa tavoitella planetaarisella ruokavaliolla (s. 24)? Ilmastonmuutoksen hillitsemiseen tarjotaan liuta ratkaisuja ja toimintatapoja: ilmastoalinta, ilmastotalkoot (s. 27); ilmastoteko (s. 28); ilmastotreeni (s. 30); ilmastokisa (s. 31). Jäiköhän jokin positiiviseksi tarkoitettu ilmasto-yhdysana huomaamatta? Vaativatko asiayhteydet todella tällaista sanahelinää?

Mikko Pelttarin ja Jenna Kunaksen *Näkymätön myrsky* -kirja rakentuu sadunomaisen tarinan muotoon, jossa ilmastonmuutoksen uhkakuva on – sinänsä oivaltavasti – puettu näkymättömyyden kaapuun. Alakoululaisille tarkoitettun seikkailukirjan toivotaan edistävän ilmastokysymysten pohdintaa. Siihen sisältyy topeliinaninen ajatusmaailma oivaltavista ja hyvää kohti pyrkivistä lapsista aikuisten pahassa maailmassa.

Satu, jonka taakse on piilotettu todellisuutta, ei ole helppo luku-kokemus – ei lapselle eikä iltasadun aikuiselle lukijallekaan. Miten kirjan keskeisin tietoikkuna (s. 19) ”Tomun olemuksesta” tulisi avata lapselle? Ilmastonmuutoksen tutkimusta vuosikymmenten ajan seurannut suoekologi joutui lukemaan tekstinpätjän useaan kertaan oivaltaakseen, mitä ”tomumöhkäleyhdisteellä” tässä yhteydessä mahdollisesti tarkoitetaan. Miten-

kä tiedetoimittaja sen iltaluen-
nan yhteydessä lapselle itse selittää? Ja miksi ilmastonmuutos on myrsky?

Kirjassa on selkeä kahtiajako pahiksiin ja hyväksiin. Ensin mainittuihin kuuluvat vesirakentajat, kurpitsanviljelijä ja puunkaataja. Jälkimmäisiä edustavat vaari ja kirjastonjohtaja.

Kirjan viimeisessä luvussa satu pyritään asemoimaan todelliseen maailmaan. Mutta avautuuko tommun ja fossiilisten polttoaineiden yhteys? Toimiiko sadun ja lasten tietokirjan yhdistäminen millään tasolla? Kriittikkokollegani olivat ymmällään.

Tässä käsitellyt kirjat liikkuvat uuden tutkitun tiedon äärirajoilla, josta aikuisenkin kansalaisen tietopohja on ohut ja usein joko vähättelevän tai paisuttelevan mielipidetiedon värittämää. Lapsille kirjoittavan tietokirjailijan vastuu on suuri. Tarjotun tiedon leviämiskerroin on valtaisa, jos se tarjotaan ymmärrettävässä muodossa. Satuilevaa hauskuutta tulisi osata käyttää hillitysti ja vastuullisesti.

JUHANI PÄIVÄNEN

Kirjoittaja on suomensäätieteen professori (emeritus).